

HOFMEISTER-TÓTH Ágnes - SIMÁNYI Léna

KULTÚRAKÖZI ÖSSZEHAISONLÍTÓ ÉRTÉKKUTATÁS A BECSÜLETESSÉGRŐL

A szerzők kutatása a nemzetközi összehasonlító érték kutatás azon új vonulatához kapcsolódik, mely az értékeknek az adott kultúrában való értelmezését kívánja vizsgálni. Jelen cikk beszámol a 2002/2003-ban magyar és görög közgazdasági egyetemi hallgatók körében folytatott mélyinterjú vizsgálat eredményeiről. A kutatás célja egyetlen érték, a becsületesség értelmezésében rejlő különbségek feltárása volt. Természetesen egyetlen érték vizsgálata alapján nem vonhatóak le következtetések a kultúrák közötti különbségekre vonatkozóan, ám az eredmények tájékoztató pontul szolgálhatnak a kvantitatív kutatások adatainak értelmezésében, árnyalhatják a kialakult képet.

A becsületesség fogalmának pontos ismerete két szempontból is kiemelkedő jelentőségű. Egyrészt a becsületesség a fogyasztói érték kutatások eredményei szerint a magyar társadalom széles rétegei számára egységesen az egyik legfontosabb érték. Az elmúlt tíz évben Hofmeister-Tóth módosított Rokeach értéklíával végzett reprezentatív felmérései alapján a becsületesség 1992-ben és 1997-ben az első, míg 2001-ben a második helyre került az értékek rangsorában (Hofmeister-Tóth – Bauer, 1994; Hofmeister-Tóth, 2002). Az érték fontosságát illetően nem, vagy alig volt eltérés az egyes demográfiai csoportok között.

A kutatás tárgyválasztását egy másik szempont is indokolja. A becsületesség túlmutat a partikuláris érték fogalmán, megértésével a társadalom tagjainak a közösségi normarendszerhez való viszonyát is feltárhatjuk. Barthes szemiotikai elemzése szerint a „becsület” a legtöbb kultúrában képlékeny fogalom, amely egyfajta gyűjtőfogalomként működik a legfontosabbnak tartott értékek számára (Barthes, 1986). Ez a meghatározás hasonlóságot mutat az értékek általános definíciójával, mely szerint „a kulturális értékek az általánosan elfogadott meggyőződések/hitek arról, hogy mi az, ami kívánatos” (Hawkins – Best – Coney, 1992). A becsületesség összehasonlító elemzése ezért ígéretesebb feladat, mint bármely más érték kultúránként eltérő értelmezésének

feltárása: az adott közösségnek az értékekhez való viszonyát, a „Jó”, a „Helyes” megközelítését, a normákkal kapcsolatos gondolkodásmódot is jobban megérthetjük általa.

Szakirodalmi áttekintés

Az érték kutatás interdiszciplináris kutatási terület, melyet a szociológia, a kulturális antropológia és a marketing egyaránt vizsgál. A téma iránti érdeklődés az 1980-as évektől kezdve nőtt meg, elsősorban a társadalomtudományokban bekövetkezett szemléletváltás hatására. Az új szemlélet szerint a társadalom eltérő érték választásokkal jellemezhető csoportok hálózata, amelyben az egyén helyét elsősorban saját, önállóan megfogalmazott értékrendje és követett életstílusa határozza meg (Schultze, 1998). Az új megközelítés szellemében a társadalom vizsgálatában a hangsúly az objektív, elsősorban demográfiai jellemzők – például lakóhely, jövedelem, foglalkozás, származás – felől az egyes társadalmi csoportokhoz tartozók szubjektív módon átélt életmódja felé toldott el (Hradil, 1993). Mivel a kutatások nem szorítkozhattak többé a demográfiai adatokra, olyan módszerekre volt szükség, amellyel ezek az érték választások feltárhatók.

Az értékutatás módszertanát amerikai marketing-kutatók fejlesztették ki az 1970-es években, elsősorban piac-szegmentációs céllal. Az értékek mérésére legáltalánosabban használt mérőeszköz Milton Rokeach nevéhez fűződik (Rokeach, 1973). A módszer lényege, hogy a megkérdezetteknek egy 18 eszköz, illetve 18 célértékből álló listát kell fontosság szerint sorbarendezniük. A Rokeach érték-mérő eszköz kivitelezésének nehézsége miatt a kutatók a módszertant folyamatosan továbbfejlesztették, illetve több próbálkozás történt az értékek különböző mérésére, pl. rangsor, skála, a legfontosabb értékek kiválasztása stb. Így jött létre a fogyasztói magatartás kutatásoknál sokat használt, Kahle által 1983-ban kifejlesztett List of Values (LOV), amely elméletileg Maslow, Feathers és Rokeach munkáin alapszik (Kahle – Timmer, 1983; Beatty at al., 1985). Később mindkét módszert számos más területen is alkalmazták, pl. az életstílus-kutatások terén.

Az értékek egy másik közelítésmódját képviselik Gabele és társai (1977), akik szerint az értékek maguk is lehetnek az attitűdök tárgyai, aminek következtében lehetséges az értékek szemantikai differenciálással való mérése. A Hartman (1981) által kifejlesztett érték-mérő módszer ezen az elméleten alapul, és 32 érték-meghatározást (pl. Becsületesség, Rend, Biztonság, Életöröm stb.) tartalmaz. Windhorst (1985) a fogyasztással szorosabb kapcsolatban álló értékeket operacionalizálta a Hartman lista egyszerűsítése által.

Az értékutatás szintén fontos alkalmazási területe a politológia. Ehhez a területhez tartozik Inglehart posztmaterializmus indexe (Inglehart, 1977, 1981). Inglehart Maslow szükségleti hierarchia koncepcióját vette át, és nem volt szándéka az egyének teljes érték-rendszerének a mérése, csupán a materialista/poszt-materialista dimenzió érdekelte. A posztmaterializmus mérésére Inglehart politikai célokat jelölt meg, amelyek szerinte az emberek materialista, illetve posztmaterialista értékorientációját tükrözik vissza.

A módszertani fejlesztések terén egyre erősebben érvényesül a standardizálási törekvés annak érdekében, hogy a különböző országokban folytatott vizsgálatok eredményei összehasonlíthatók legyenek. Ennek eredményeképpen számos kultúrák közötti összehasonlító vizsgálat született, és a módszer a kultúrák közötti különbségek mérésének egyik legfontosabb eszközévé vált. Segítségével megérthetőek a kulturális különbségek, mérhetőek a változások, és előre jelezhetőek az esetleges konfliktusforrások. A globalizáció és az integrációs tendenciák miatt ez a kutatási irány egyre nagyobb jelentőségre tesz szert.

A standardizált kérdőívek alkalmazása azonban csapdát is rejt magában. Ez a csapda a kutatási eredmények nem megfelelő értelmezése, melyet kvalitatív háttérkutatás nélkül szinte lehetetlen elkerülni. Ennek az oka, hogy a kvantitatív felmérések nem adnak választ arra a kérdésre, hogy az egyes értékek mit jelentenek a különböző kultúrákban: azaz összehasonlíthatóak-e egyáltalán a kapott adatok. A kultúra szimbolikus rendszer, mely a közösség konszenzusán alapszik a szimbólumok jelentését illetően. A legalapvetőbb szimbolikus rendszer a nyelv, mely többek között lefordítható szótárak segítségével, de a szavak tényleges jelentése a kultúra kontextusában alakul ki. Ezért a módszertannak ki kell egészülnie egy olyan feltáró kvalitatív kutatási háttérrel, amely az egyes értékek kultúránként eltérő értelmezését vizsgálja.

Kutatásunk a nemzetközi összehasonlító értékutatás ezen új vonulatához kapcsolódik, mely az értékeknek az adott kultúrában való értelmezését kívánja vizsgálni.

A becsületesség, mint érték jelentésének empirikus vizsgálata

A kutatás módszertana

A kultúrák közötti összehasonlító értékutatásoknál nagyon fontos, hogy a vizsgálatban valóban a kultúrák közötti különbségek tükröződjének, és minél jobban korlátozzuk az adott kultúrán belüli – azaz a társadalmi csoportok különbségeiből származó hatásokat. Hofstede (1991) szerint ezért olyan minta összeállítására célszerű törekedni, melynek tagjai – nemzeti hovatartozásukon kívül – hasonlóak egymáshoz a nem, kor, végzettség és egyéb társadalmi tényezők szempontjából. Ezért egy olyan csoportot választottunk mindkét országban, amely viszonylag homogénnek tekinthető: tagjai azonos korosztályba tartoznak, hasonló érdeklődési körrel rendelkeznek és a településtípus szempontjából is megegyeznek. Így esett választásunk a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem és az athéni Athens University of Economics diákjaira. A fiatalabb generáció mellett szót az, hogy tagjai a rendszerváltás után nőttek fel, szocializációjukban már a „nyugati értékrend” normái is érvényesülnek, ami megfelelőbb összehasonlítást tesz lehetővé.

A „nyugati értékrend” fogalmát Dessewffy Tibor a Hankiss által „pongyolának” nevezett társadalomra jellemző mentalitással szemben definiálja. Ez utóbbival szemben a „nyugati értékrendet” a Tisztesség –

Teljesítmény – Transzparencia hármasa jellemzi, és lényegi vonása, hogy a társadalom tagjai azonosulni akarnak és tudnak társadalmi szerepükkel (Dessewffy, 2002). Ez a szembeállítás a becsületesség kérdésének lényegére tapint rá: arra, hogy a becsületesség a társadalmi integráció eszközeként működhet-e vagy pedig követése meghasonlással, illetve lázadással jár-e együtt?

A becsületesség, tisztesség gazdasági életben való megjelenése nagyon aktuális kutatási téma Közép- és Kelet-Európában. Mára már körvonalazódni látszik, hogy mennyiben vették át ezek az országok a nyugati üzleti etikát, illetve mennyiben maradtak meg a régebben kialakult beidegződések. A becsületesség és a tisztesség a témája a Collegium Budapest kutatássorozatának is.

A közgazdasági egyetemisták értékrendje azért érdekes kutatási téma, mert a jövőben valószínűleg az ő becsületesség értelmezésük fogja meghatározni a gazdasági életben alkalmazott normákat, amelyek hatással lehetnek a társadalom egészére.

A felmérés két részletben zajlott: az első rész a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem (BKÁE) diákjai körében 2002 tavaszán, a második az athéni Athens University of Economics and Business (AUEB) egyetemen, 2002 őszén. A válaszadók egyszemélyes, illetve csoportos (két-három fős) strukturált mélyinterjúban vettek részt. A mintavételi módszer egyszerű véletlen mintavétel volt. Magyarországon harmincnégyen vettek részt a kutatásban, Görögországban pedig húszan.

A kutatási eredmények

Az interjúk során először minden esetben arra kértük a válaszadókat, hogy saját szavaikkal fogalmazzák meg, hogy mit jelent számukra a becsületesség fogalma. A további beszélgetés a fogalom különböző szempontok szerinti vizsgálatát, mélyebb megértését segítette elő. Az egyes kérdéseket a beszélgetéstől függően, eltérő sorrendben beszéltek meg. A bemutatás során is a tartalmilag leginkább összefüggő kérdéseket tárgyaljuk egymás után.

Kérdés: Hogyan határoznád meg, hogy mit jelent az, hogy valaki becsületes? (Pl. egy gyerekszótár számára)

A becsületesség saját szavakkal történő meghatározása sokat elárul az érték tartalmáról. Mivel minden interjúban ez a kérdés hangzott el először, a válasz-

adók spontán asszociációit ismerhetjük meg. Annak érdekében, hogy önálló, személyes véleményeket kapjunk, az egyetemistákat arra kértük, hogy véleményüket olyan egyszerűen és szabadon fogalmazzák meg, hogy még egy gyerek is megérthesse.

A magyar válaszadók többsége a becsületességet a társadalom kontextusában határozta meg. A becsületességet alapvetően a külső normákkal azonosították, olyan szabályok gyűjteményének tartották, amely a társadalom tagjainak harmonikus és kiszámítható együttélését segíti elő.

A legtöbben – a válaszadók több mint egyharmada – a becsületességet a *társadalmi normáknak* (szabályoknak, illetve az erkölcsnek) való megfeleléssel azonosította. Tipikus meghatározások például „a társadalom többsége által a becsületességhez kötődő normákat követi”, „a szabályok betartásával cselekszik”, „megfelel a többség elvárásainak”.

A második leggyakoribb meghatározás a másoknak való *szándékos károkozás elkerülésére* való törekvés. („nem ver át másokat”, „nem szerez hasznot más kárán”, „szándékosan nem okoz kárt másoknak”, „nem tesz olyat másokkal, amit magának se kíván.”)

Szintén megjelent az *igazmondással* való kapcsolat, illetve négyen a „Nem lop, nem csal, nem hazudik” meghatározással éltek. Volt olyan válaszadó is, aki a becsületességet csak a fontos dolgokban való őszinteséghez kötötte.

Az egyéni értékrendre való utalás a válaszadók negyedénél jelent meg. Ennek egyik formája, amikor a válaszadó az *egyéni és a társadalmi normák együttes betartását* tekinti a becsületesség kritériumának: „aki az őt körülvevő embereknek és a saját maga által elfogadott elveknek megfelel”, „belső értékekhez ragaszkodó és a társadalom által az ezen tárgykörhöz tartozó értékeknek való megfelelés”, „nem tesz olyat, amit általában rossznak, elítélendőnek tartanak, és ezt saját meggyőződésből teszi”. A másik formája, amelyet a válaszadók elenyésző kisebbsége vall, amely szerint a becsületesség kifejezetten az *egyéni értékrendnek való megfelelést* jelenti. (Köztük változatos meghatározások vannak: „bele tudjon nézni a tükörbe”, „tiszt a lelkiismerete”, „Ne csapd be önmagad!”, „nem csap be másokat, és ezt nem csak azért teszi, mert fél, hogy lebukik, hanem akkor se, ha biztosan titokban marad.”)

A morállal összefüggő „*helyesen cselekszik*”, „nem követ el rosszat” válaszokat nagyon kevesen (négy fő) adtak.

A görög egyetemisták válaszai alapján a magyartól eltérő becsületesség-fogalom rajzolódott ki. Míg a ma-

gyarok többé-kevésbé konkrét szabályok, normák követéséhez kötötték a fogalmat, a görögök a tágabb értelemben vett erkölcs fogalmával azonosították. Ezzel függ össze az is, hogy míg a magyarok az általában vett társadalmi viszonyokban, a görögök a konkrét személyközi kapcsolatokban (barátság, szerelem) értelmezték a becsületességet.

A görög diákok válaszainak leggyakoribb eleme a válaszadók fele által említett széles értelemben vett „Jó” és az *erkölcsös* élet volt. Tipikus meghatározások „a helyes/jó dolgot cselekedni”, „erkölcsi elvek szerint élni”, „akinek igazságérzete van/érzi, hogy mi a jó”. Érdekes, hogy többen kiemelték a becsületesség intuitív karakterét: „nem tudatos” „érezni, hogy mi a jó”, „akinek érzelmei vannak”. Ez egy általánosabb, érzelmi alapú Jóság fogalomra utal.

A második leggyakoribb válasz a *másokkal való kapcsolat* vonatkozásában határozza meg a fogalmat. Ide tartozik a *tiszteletben tartani másokat*, illetve a *kapcsolatokban való megbízhatóság* („törődni a barátokkal”, „számíthat sz rá”, „tisztelőben tart másokat”), illetve a *nem ártani másoknak* („nem bántani másokat”), a *nem vezetni félre* („hűségessé lenni”) és a *közösségi gondolkodás* („altruizmus: mások javát nézni”). Ezzel a kategóriával függ össze, a kevésbé gyakori *nem csalni* meghatározás. A különbség abban áll, hogy az ebbe a kategóriába tartozó válaszadók nem a személyhez kötődő, hanem a csalás általános fogalmát hangsúlyozták. („sose csal”, „mindig fair”). Ez a meghatározás közel áll a magyaroknál gyakran megjelenő korrektség fogalmához.

A *saját normáknak való megfelelést* a görögöknél ugyanannyian említették, mint a magyaroknál. Ez a meghatározás a lélekkel hozza összefüggésbe a becsületességet („saját szabályaidat követve cselekedni”, „nem vétetni a lelkiismereted ellen”, „spirituális dolog”).

A *törvények betartásával cselekedni* definíciót a magyarokhoz képest sokkal kisebb arányban említették a görög diákok. Tipikus válaszok: „betart bizonyos szabályokat: a törvényt és a vallási előírásokat”, „betartja a törvényt”.

Kérdés: Mennyire kötődik a többségi normákhoz a becsületesség? Használád-e a becsületes jelzőt olyan emberre, aki más normákat követ, mint a társadalom nagy része?

Ennél a kérdésnél azt vizsgáltuk, hogy a becsületesség megítélésében az egyén vagy a társadalom vé-

leménye-e a döntő. A beszélgetések során olyan szituációk kerültek szóba, amelyeknél a két vélemény összeütközésbe kerülhet egymással. (Például más kulturális háttérű emberek nyugati közösségben; háború esetén a haza védelme, mint társadalmi elvárás versus az élet sérthetlensége, mint egyéni norma.)

A kérdés első részére adott válaszában egy kivételével az összes magyar megkérdezett egyértelműen a *társadalmi normákhoz* kötődőnek ítélte a becsületességet. A társadalom szabja meg, hogy mi számít becsületesnek, tehát az „alternatív becsületességek” is a közösségi kontextusában értelmezhetőek: tagadhatják azt, vagy egyetérthetnek vele, de a viszonyítási alap adott marad. Az eltérő véleményű egyetlen válaszadó ezzel szemben úgy találta, hogy a becsületesség egy abszolút mérce, elvont fogalom, nem befolyásolja a társadalom véleménye.

A második kérdéssel kapcsolatban megoszlanak a vélemények. A legtöbben bizonyos határokon belül toleránsak a más normarendszert követő, ám azon belül konzisztens emberekkel szemben. A különbség lényegében e határokon rejlik.

Többen kiemelték, hogy a kultúrák eltérőek, ezért eltérő becsületesség-kritériumokat alkalmaznak. Ebből az alapállásból kiindulva van, aki becsületesnek tartja, ha valaki más elvek szerint, de a saját rendszeren belül konzisztensen követi a normákat és van, aki elfogadja ugyan más kultúrák eltérő normáit, viszont a nyugodt együttélés érdekében elvárja, hogy a többségi normákhoz alakítsák viselkedésüket. („Például egy arab a saját hazájában becsületes. Ha idejön élni, akkor egy ideig nem esik le neki, hogy itt mások a normák: még akkor is becsületes. Egy idő után viszont már látja, hogy más számít becsületesnek, és ha ezek után is a régi elveit követi, akkor már nem becsületes.”) A válaszadók másik része a következmények szempontjából ítéli meg a kérdést: „Ha más normákat követ, de ezzel nem okoz kárt másoknak, akkor az lehet becsületes.”

A görög és a magyar válaszok között ebben a kérdésben mutatkozott a legnagyobb eltérés. A görög diákok két fő kivételével a személyes értékrendet tartották a becsületesség kritériumának a társadalmi elvárásokkal szemben. Ezzel összhangban a más értékrendek szerinti becsületességet is becsületességnek ítélték, amennyiben az nem árt másoknak. (Sokuknál ez már a definícióba is belekerült.) Figyelemre méltó, hogy akik az eredeti meghatározásban a törvények tiszteletét emelték ki, azok ennél a kérdésnél módosí-

tottak álláspontjukon: ha a kettő egybeesik, akkor a törvényt kell követni, ha nem, akkor a személyes értékrendet. Ez a válasz lényegében azt jelenti, hogy minden esetben ez utóbbi a mérvadó. A mérlegelés fontos eleme a becsületességnek, ezért nagyban függ az adott szituációtól (a szereplők céljától, viszonyától stb.), kevésbé kötődik objektív kritériumokhoz.

Az a két diák ellenben, akik a becsületességet a konkrét szabályokhoz, társadalmi elvárásokhoz kötötték („csak az lehet becsületos, aki betartja a törvényt”), nem használnák a becsületos jelzót olyan emberre, aki eltérő normákat követ.

Kérdés: Mondj egy szituációt a becsületos viselkedés illusztrálására!

A példák az értékhez kapcsolódó viselkedésmódokat, a gyakorlati alkalmazást világítják meg. Bár a becsületesség fogalmi meghatározása is sokat elárul annak tartalmáról, a példák segítségével az értékhez kapcsolódó magától értetődőnek tekintett vélekedések is feltárhatók.

A magyar diákok által hozott példák két fő közös vonással bírnak: az egyik, hogy olyan szituációt írnak le, amelyben *anyagi előny vagy anyagi birtoktárgy* jogtalan megszerzésére lenne lehetőség; a másik, hogy ez a lehetőség olyan szituációban áll fenn, ahol az embert senki sem látja, nem vonhatja felelősségre, csak a saját lelkiismerete motiválja arra, hogy ne tartsa meg az adott tárgyat, illetve pénzt.

A válaszadók fele teljesen spontán módon, szinte gondolkodás nélkül, szó szerint ugyanazt a példát mondta: „Látod, hogy kiesik valakinek a pénztárcája /pénze a (zsebéből) és te visszaadod neki.” A teljesen azonos példának többféle oka lehet. A fentiek tükrében, véleményünk szerint, a jelenség azt látszik alátámasztani, hogy a magyar becsületesség értelmezés, és az ahhoz kapcsolt viselkedésmódok széles körben azonosak, azaz egyértelműek a társadalom tagjai számára. Ez pont abból adódhat, hogy a becsületesség nem egyéni, személyes elbírálás tárgya, hanem a közösségi szabályoké. Így a becsületességre nevelés is sok esetben a szabályok elsajátításához áll közelebb: így lehetséges, hogy sok embernek a bemagolt iskolás feladatokra emlékeztető pontossággal ugyanaz a példa ugrott be.

A fenti példán kívül említettek más, véletlenül szerzett, vagy talált vagyontárgyak (pl. mobiltelefon, könyv) visszaadását a jogos tulajdonosának („büfésként ittas egyénnek szólok, ha többet fizet”), illetve az őszinteség fogalmát (pl. rossz jegyet bevallani).

A görög válaszok többfélék, mint a magyarok, és több gondolkozást vettek igénybe. Úgy tűnt, hogy ez a kérdés elég nehezen megválaszolható. Talán ebből adódik, hogy a válaszadók egy része vagy egy bonyolult szituáció kifejtésébe fogott, vagy nem tudott példát mondani, illetve az eredeti definícióját ismételte meg. A válaszok annyira sokfélék voltak, hogy kategóriák felállítása sem lehetséges. Ezért csak néhány példát mutatunk be.

A talált értéktárgy (pénz, mobiltelefon) visszaadása Görögországban is példaként szerepelt, a magyaroknál lényegesen kisebb számban, négy említéssel. A bonyolultabb válaszok az emberi kapcsolatokra és önismeretre vonatkoznak. („Nem becsületos, ha egy tanár lepontozza a dolgozatot, és hiába derül ki, hogy a diáknak volt igaza, tekintélye megtartása érdekében nem változtat a jegyen.”, „Ha valahol dolgozik az ember, és belátja, hogy nem alkalmas, akkor becsületos, ha magától elmegy.”)

Kérdés: A becsületos és az őszinte jelentése között mi a különbség?

A becsületesség fogalmának megértéséhez hozzájárul, ha azt egy másik, hasonló tartalmú értékkel összehasonlítva vizsgáljuk.

A magyar diákok a két érték közötti különbséget a legtöbben abban látják, hogy a becsületesség a tettek, az őszinteség pedig a kommunikációra, elsősorban a beszédre vonatkozik. „A becsületos helyesen cselekszik, az őszinte nem hazudik.” A legáltalánosabb az őszinteség: „nem hazudni” meghatározás. Nagyon érdekes, hogy sokan a becsületességet objektív kategóriának, míg az őszinteséget szubjektívnek tartják. A becsületesség az első kérdésre adott válaszokkal összhangban a társadalmi norma, ezért mindenki számára egyértelmű, hogy mi becsületos és mi nem. Ezzel szemben az őszinteség fejezi ki a saját normákat, az egyéni vélemény felvállalását. „A becsületesség, amit helyesnek, jónak tartok, az őszinteség, amit igaznak.” „A becsületesség a társadalmi normák betartása, az őszinteség az egyéni, belső dolgokhoz kötődik.” Ezzel függ össze az a meghatározás is, mely szerint az őszinteség az, ha valaki „minden gondolatát, érzését elmondja” (ezzel szemben aki becsületos: csak akkor, ha kérdezik). Ez az eredmény arra utal, hogy bár a görög és a magyar becsületesség-fogalom eltér egymástól, mégsem vonhatunk le egyértelmű következtetéseket a kultúrákra vonatkozóan: ebben az esetben például a görögök becsületesség fogalma a magyar nyelvben az őszinteség fogalomkörével van átfedésben.

A két fogalom viszonyával kapcsolatban van, aki az őszinteséget a becsületesség részének tartja; ők elutasítják a kegyes hazugságokat is. Mivel a becsületesség a nagyobb egység, lehet valaki úgy őszinte, hogy nem becsületes, pl. „nem cselekszik becsületesen, de utána őszintén elmondja”, fordítva viszont nem lehet.

Egy másik vélemény szerint a két fogalom hasonló, de mégsem esik egybe: van, amikor ellentmond egymásnak, ilyenkor megengedhetőnek tartják a kegyes hazugságokat. Szerintük ugyanis az őszinteség kárt is okozhat, ami ellenkezik a becsületességgel.

A görög megkérdezettek egybehangzóan az igazmondással azonosították az őszinteséget, ami a becsületességnél lényegesen szűkebb kategória. Ez a meghatározás egybeesik a magyarral, azzal a különbséggel, hogy nem jelenik meg az őszinteség, mint a szubjektív értékrend kifejezője. A két fogalom viszonyát, és az ezzel összefüggő kegyes hazugság megítélését illetően a görög válaszok nem tértek el a magyaroktól.

Kérdés: Mindennapi életed során törekszel a becsületességre? „Az alábbi lista tetteket sorol fel, amit becsületes ember nem tesz.” – Egyetértesz ezzel az állítással? Ha igen, szerinted miért követik el mégis ezeket az emberek? (1. táblázat)

1. táblázat

Lista a becsületességgel összefüggő tettekről*

- Koccanás után lelépni betéltap otthagya nélkül.
- Autót lopni egy körre, azután otthagyni valahol.
- Adót csalni.
- Talált pénzt megtartani.
- Jogosulatlanul szociális juttatást felvenni.
- Bliccelni közlekedési eszközön.
- Szemetelni.
- Lopott árut vásárolni.
- Kenőpénzt elfogadni.
- Ittasan vezetni.
- Férjet/feleséget/barátot/barátnőt megcsalni.
- Hazudni.
- Könyvtárból könyvet lopni.
- Puskázni vagy lesni.
- Diplomamunkát venni.
- Alulszámlázásnál nem szólni.
- Valakit a háta mögött szidni.

* A listában a nemzetközi értékutatási vizsgálatok során feltárt leggyakoribb, a becsületességgel összefüggő tettek szerepelnek. Globus kutatás 1995. (Bürgertugenden, Goethe Institute, 1996, Rothenburg)

A kérdések célja, hogy a becsületesség személyes, a megkérdezettek saját életére vonatkozó értelmezését tárjuk fel. Ennél a témakörnél azonban felmerült annak a gyakori jelenségnek a veszélye, hogy a válaszadók meg akarnak felelni a kérdező elvárásainak, illetve a társadalmi normáknak, ezért torzított válaszokat adnak. Ezt a hibaforrást igyekeztünk kiküszöbölni a harmadik személy technika alkalmazásával. A lista alkalmazására azért volt szükség, hogy fel tudjuk tárni azt, hogy a becsületességre törekvő ember számára hol, és miért van olyan határ, ami a „kicsit becstelen” és a „nagyon becstelen” tettek kategóriáját elválasztja egymástól.

A magyar válaszadók mindegyike az állította, hogy a mindennapi élete során törekszik a becsületességre. (Ez egybecseng a fogyasztói értékutatási eredményekkel is.) A második kérdésre adott válaszokra jellemző, hogy a válaszadók nem szívesen ismerték be, ha nem viselkedtek becsületesen. A hibák elkövetését a legtöbben mindig egy másik emberre vonatkoztatva értékelték, véleményüket csak harmadik személyben fogalmazták meg.

A legtöbben egyetértettek az állítással. Ők úgy ítélték meg, hogy az embereknek jobban kifizetődik nem becsületesnek lenni, ezért követik el ezeket a dolgokat („így kényelmesebb”, „anyagi érdek elsődlegessége”, „figyelmetlenség, rosszindulat, saját érdek”, „hasznosabbnak ítélik nem becsületesnek lenni”).

A válaszadók kisebbik része a társadalom elnéző magatartását okolja azért, hogy egyes tetteket mégis elkövetnek az emberek, és ők maguk is: „Cinkosan kacsintának a többiek.” „Néhány dolog még menő is lehet, például a puskázás.” „Társadalmilag elfogadott, ha valaki nem becsületes.”

A válaszadók másik része nem ért teljesen egyet az állítással. Ők általában azok, akik nem másra, hanem saját magukra vonatkoztatva közelítették meg a kérdést, ezért megfigyelhetők a kognitív diszsonancia redukciós mechanizmusok is. („Az adócsalás azért nem bűn, mert többet csal úgylis vissza az állam.”) Néhányan azért nem értettek egyet a kérdésben szereplő állítással, mert egyes tetteket nem a becsületességhez tartozónak vélték, például a szemetelést. Az ő véleményük ugyanaz, mint az előző csoporté, csak ők az eredeti (magyar) becsületesség definíció szellemében nem is tartják becstelennak azt, amit a társadalom is elnéz. Mások azért nem értenek egyet az állítással, mert szerintük a becsületesség fogalmába csak az igazán fajsúlyos dolgok számítanak bele, inkább

morális kategóriaként közelítik a kérdést („ezek nem elég fontos dolgok”).

A görög *diákokra* kevésbé volt jellemző a harmadik személyű, távolságtartó gondolkodásmód. Gyakori volt, hogy egyes tettek elkövetését nyíltan felváltatták, annak ellenére, hogy nem tartották becsületesnek: a normák, a társadalmi elvárások elleni kisebb lázadásként fogták fel őket. A legtöbben önirónikusan, illetve egymásra cinkosan mosolyogva fogalmazták meg válaszaikat.

A válaszadók fele *egyértett* az állítással, és az elkövetés okaiként az anyagi érdeket és a nagy kísértést jelölték meg. Megjelent egy *megértőbb elem* is, mely szerint „az emberek nem gondolják végig” ezeket a tetteket, hanem a társadalmi rutint követve cselekszenek.

A válaszadók másik fele *nem értett egyet* a kérdésben szereplő állítással. Egy részük eleve nem a becsületesség fogalmába sorolja ezeket a tetteket: vagy azért nem, mert mást ért becsületesség alatt („a becsületesség fontosabb dolgokra vonatkozik”, „a puskázás és a lógás nem árt senkinek”), vagy azért, mert a *szándékot és az eredményt* tartja a becsületesség meghatározó elemének. Itt szerepet kap a *szituációtól való függőség*: „Ha tréfából csináljuk valamelyiket, például a haver autójának ellopása viccből, vagy egy kis hazugság még nem becstelen.” „Itt mindenki szemtel, ezért nem ront sokat a helyzeten egy újabb darab. Ellenben, ha tiszta lenne a környezet, nem lenne becsületes szemetelni.” Másik részük a *társadalmi normákat okolja* azért, hogy a listabeli tettek nem számítanak becstelennek: sőt néhányuk balek dolognak számít („A rendőrség eltenné magának a leadott pénztárcát”). Emiatt nagyon gyakorinak is tartják őket. („Görögország 60%-a nem becsületes”, „Egyes tettek, például az adócsalás olyan gyakoriak, hogy már nem is tartják őket bűnnek.”)

A görög vizsgálat során az egyik diák a vallással hozta összefüggésbe a fogalmat. Görögországban az érettségit megelőző kilenc éven át minden diák tanul hittant, és a tárgy az érettséginek is egyik kötelező eleme. A más vallásúak és ateisták felmentést csak a reggeli ima alól kérhetnek, a vizsgák alól nem. Bár a legtöbb megkérdezett véleménye eltért ettől az olvasattól, indirekt módon valószínűleg jobban hatást gyakorol a gondolkodásra a keresztény becsületesség fogalom, mint Magyarországon.

A görög *timios* és a magyar *becsületes* szavak elemzése is fontos a fogalmak megértéséhez. A görög

elnevezés töve, a *timi* megtalálható abban a kifejezésben, mely régen önbecsülést, tartást, ma árat, értéket jelent. Szintén ez a töve a tiszteletbeli és a tiszteletreméltó, illetve a bíráló, értékelő szavaknak is. Magyarul a becsületesség a becsület (tartás, önbecsülés) és a megbecsülés (tiszteletreméltóság), becsüs (értékelő) szavakkal rokon, ami sok hasonlóságot mutat a görög használattal.

Következtetések

A magyar vélemények alapján a becsületesség fogalmának legmeghatározóbb elemei a korrekt viselkedés, a megbízhatóság. Az érték elsősorban a békés közösségi együttélés eszköze, a mindennapi életet teszi kiszámíthatóvá. Ezért a becsületesség pontosan definiálható elvárt viselkedésmódokhoz és tettekhez köthető, melyek meghatározott szabályokhoz alkalmazkodnak. Lényegében a becsületesség a törvény kiegészítőjeként működik: azokban az esetekben gondoskodik az egyén normakövető viselkedéséről, amikor a külső kontrollra nincsen lehetőség. A becsületesség kontextusa ezzel összhangban általánosságban véve a társadalom többi tagja. Tárgyát tekintve a becsületesség főként a személyes vagyon védelmét szolgálja. A példák alapján a becsületesség egyik legkézenfekvőbb alkalmazása az élet azon területe, ahol a szabályok nehezen tartathatók be (például senki sem látja). A fentiekkel összhangban a becsületességnek a *viselkedés* a lényege, és szinte mindegy, hogy internalizálással vagy azonosulással történik a normák követése. A becsületes ember mintája a rendes, szolid polgár. Losonczy Ágnes 1977-ben írt megfogalmazása ma is helytálló: „Ezek a magatartásértékek (becsület, tisztesség, felebaráti szeretet) sokoldalú védelmet biztosítanak a társadalom szilárd megmaradásához, a létfeltétel megteremtéséhez, de bennük van az is, hogy az emberek egymás között kialakítandó biztonságérzetét és a biztonsági rendszert szabályozzák. (...) egyszerre védik a közösség együttélését és védik a fennálló társadalmat” (Losonczy, 1977). Az a tény, hogy a becsületességet a legtöbben fontos, elérendő értéknek tartják, és az, hogy ez részben külső normák befogadását jelenti, ambivalenciát okozhat. Erre utal az, hogy noha szinte mindenki elkövet néhányat a kisebb fajsúlyú, nem becsületes tettek közül, ezt nehezen ismerik be, és úgy viselkednek, mintha ezek a dolgok csak más emberekkel fordulnának elő.

A görög felmérés szerint a becsületesség inkább az elvont „Jó” és az erkölcs fogalmához köthető. Nin-

csenek pontosan rögzített kritériumok, amelyek alapján megítélhető, ezért nagy szerepet kap az esetenkénti egyedi mérlegelés, melynek alapja a lelkiismeret és bizonyos intuitív megérzés. A becsületesség a személyes elvekhez való ragaszkodást jelenti, a társadalom csak közvetett szerepet játszik. Alkalmazási kontextusa elsősorban a konkrét személyközi viszonyok. Mivel a becsületesség tettenként eseti elbírálás tárgya, a görögöknél kevésbé figyelhető meg a magyarokra jellemző disszonancia (ti. az, hogy elvileg törekszenek a becsületességre, és mégis könnyen kivédhető becsületenségeket követnek el). Számukra a becsületesség köre szűkebb, viszont ami beletartozik, annak saját morális elveik miatt meg is szeretnék felelni.

Az eltérő értelmezésre utal a becsületességről való beszéd módja is. Míg Magyarországon egyfajta párosszal beszéltek róla az interjúalanyok, Görögországban a könnyed, néhol önirónikus hangnem volt jellemző. Ez valószínűleg azért van, mert Magyarországon a becsületesség bizonyos megkérdőjelezhetetlen normákat jelent, melyeket a forrásuk tekintélye legitimál. Ezért nehezebb őket „személyes használatba” venni, ami a becsületességgel kapcsolatos kérdések kikerüléséhez vezet. A görög fogalom ezzel szemben szubjektív, személyes kritika tárgya, ami lehetővé teszi, hogy az ember összhangot alakítson ki elvei és tettei között. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a görögök „becsületesebbek” lennének mint a magyarok, hanem azt, hogy az elnevezés a két nemzetnél nem teljesen ugyanazt a fogalmat takarja (2. táblázat).

2. táblázat

A magyar és a görög becsületesség-fogalom összehasonlítása

	Magyar	Görög
Lényege	Kiszámíthatóság a normák betartása miatt	A széles értelemben vett „jó”
Alkalmazása	Pontosan meghatározott társadalmi normák betartása	Személyes mérlegelés az egyéni értékrend és a szituáció alapján
Kontextusa	A „Társadalom”	Konkrét személyes viszonyok
Tárgya	Meghatározott viselkedésmód	Intuitív, morális érzék
Prioritások	A társadalmi normák	Az egyéni értékrend
Elsajátításának módja	Internalizálás, azonosulás	Internalizálás
Jellemző példa	Vagyontárgyak visszaadása	Nehezen megfogható, személyenként változó
Interjú hangneme	Komoly, néha patetikus	Könnyed, személyes

Összefoglalva elmondható, hogy a becsületesség a magyar adatok tükrében a kiszámítható társadalmi együttéléshez szükséges elvárt viselkedésmódokat foglalja magában, míg a görög adatok szerint az érték személyes erkölcsi irányítúként működik.

Felhasznált irodalom

- Beatty, S. E., – Kahle, L. R. – Homer P. – Misra, Sh. (1985): Alternative Measurement Approaches to Consumer Values. The List of values and the Rokeach Value Survey. Psychology and Marketing, 2. (No. 3)
- Barthes, R. (1986): A szemiotológia elemei. Válogatott írások. Budapest: Európa Könyvkiadó, 9-93.
- Dessewffy T. (2002): „Minden nap új varázslat!” A kocka el van veszve. Budapest: Infonia-Aula, 71-84.
- Gabele, E. – Kirsch, W. – Treffert, J. (1977): Werte von Führungskräften der deutschen Wirtschaft. München, Dissertation
- Globus kutatás 1995. Bürgertugenden, Goethe Institute 1996, Rotenburg
- Hartmann, K. D. (1981): Werthanlungen als Handlingsregulative Ergebnisse eines Pretests. Klages, H. Kmiecik, P. (Hrg) Wertewandel und gesellschaftlicher Wandel. Frankfurt/New York: 2. Auflage
- Hawkins, D. – Best, R. – Coney, K. (1992): Consumer Behaviour. Boston: Irwin
- Hofmeister-Tóth Á. – Bauer A. (1995): A magyar vezetők helye a nemzetközi kulturális térképén. Vezetéstudomány, 26: 37-44.
- Hofmeister-Tóth Á. (2002): Cultural Values and their Measurement in Consumer Behavior. Bordeaux, Ecole de Management, Chiers de Recherche, Working paper. LAREMA, Bordeaux, 2002., 25.
- Hofstede, Geert (1991): Cultures and Organisations, Software of the Mind, London: Mcgraw-Hill
- Hradil, S. (1993): Régi fogalmak és új struktúrák. Társadalmi rétegződés. (szerk.: Andorka Rudolf) Budapest: AULA
- Inglehart, R. (1983): The Silent Revolution. Princeton, N. J.: Princeton University Press
- Kahle, L. R. (1983): Social Values and Social Change: Adaptation to Life in America. New York, N. J.: Praeger
- Kahle, R. R. – Timmer, S. G. (1983) A Theory and method for Studying Values. Kahle (ed): Social Values and Social Change. New York: N.J. Praeger
- Losonci Á. (1977): Az életmód az időben, a tárgyokban és az értékekben. Budapest: Gondolat
- Rokeach, M. (1973): The Nature of Human Values. New York: Free Press
- Schultze, G. (1998): A Német Szövetségi köztársaság kulturális átalakulása. A kultúra szociológiája (szerk.: Wessely Anna), Budapest: Osiris
- Windhort, K. G. (1985): Wertewandel und Konsumentenverhalten. Münster: Verlag Regensburg